

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ *РУСЬ*. 6

У статті наводяться докази того, що на початку VII ст. руси в азовсько-чорноморському регіоні вже існували: вони брали участь в облозі Константинополя в 626 році. Автор вважає, що етнонім *русини* на означення жителів Прикарпаття та Закарпаття з'явився раніше від назви держави *Русь* і походить безпосередньо від назви кельтського (галльського) племені *rutheni*. Походження етноніма *русини* розглядається в тісному зв'язку з походженням назви *Галичина*, утвореної від ойконіма *Галич*, який виводиться від етноніма *галли*.

Ключові слова: азовсько-чорноморські руси, облога Константинополя, скіфи, тавроскіфи, кельти-рутени, галли, русини, Галичина, Прикарпаття, Закарпаття.

У попередніх наших статтях про походження назви *Русь*¹ зазначалося, що після завоювання Юлієм Цезарем Галлії кельти-рутени (тобто галли з кельтського племені *rutheni*) залишили Галлію і вийшли на заселені слов'янами землі (ідеється, звичайно, про воїнів). Спираючись на цілий ряд фактів, ми висловили припущення, що кельти-рутени під час своїх походів на землі західних слов'ян дійшли до острова Рюген². Відомий польський учений Лешек Мошинський, дослідник дохристиянської релігії слов'ян, теж схильний вважати, що кельтські впливи сягали острова Рюген³. Прийшовши на острів Рюген, кельти-рутени, будучи прекрасними воїнами, відзначаючись винятковою хоробрістю, стали професійним військом острова. І хоча з часом вони злилися зі слов'янським населенням, перейнявши їхню мову, професійних воїнів острова Рюген продовжували називати рутенами (русами, руссю). Згодом ця назва була перенесена на все населення острова⁴. Саме до варягів-русів з острова Рюген, на наш погляд, і звернулися новгородці за допомогою, не змігши уладнати суперечки між місцевими претендентами на владу, не зумівши налагодити власне управління⁵.

Крім варягів-русів (з острова Рюген), у IX–X ст., за свідченнями візантійських і східних джерел, існували також азовсько-чорноморські руси, які тісно пов'язані з антами. У зв'язку з вторгненням у землі антів волохів, під якими ми розуміємо франків, анти залишили свою дунайську батьківщину і переселилися в Приазов'я і Причорномор'я. Разом з ними переселилася і частина кельтів-руте-

¹ Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 1 // Мовознавство.— 2003.— № 5.— С. 3–13; Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 2 // Мовознавство.— 2004.— № 2–3.— С. 3–19; Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 3 // Мовознавство.— 2004.— № 5–6.— С. 3–11; Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 4 // Мовознавство.— 2005.— № 3–4.— С. 33–46; Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 5 // Мовознавство.— 2005.— № 6.— С. 3–17.

² Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 1.— С. 12.

³ Moszyński L. Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft.— Köln ; Weimar ; Wien, 1992.— S. 50.

⁴ Скляренко В. Г. Походження назви Русь. 1.— С. 12.

⁵ Там же.— С. 8–13.

нів (вихідців з Норіку), які стали професійним військом антів, у зв'язку з чим анти набули нового імені — руси⁶.

І азовсько-чорноморські руси, і варяги-руси — слов'яно-кельтського походження, і в тих і в других русів назва походить від назви кельтського племені *ritheni*, але перші руси (азовсько-чорноморські) — східнослов'янсько-кельтського походження, а другі (варяги-руси) — західнослов'янсько-кельтського походження.

І. Розглянуті нами свідчення візантійських і східних джерел вказують на існування азовсько-чорноморських русів у IX–X ст.⁷ У зв'язку з цим постає питання: коли з'явилися руси в азовсько-чорноморському регіоні? Ми можемо з упевненістю твердити, що на початку VII ст. руси в азовсько-чорноморському регіоні вже були. Підстави для такого твердження дає давня візантійська повість про напад персів і їх союзників — скіфів на Царград (Константинополь) у 626 році, відома за старослов'янськими рукописами XV–XVII ст.⁸ Дослідники встановили, що старослов'янський текст цієї повісті являє собою переклад з грецького оригіналу, написаного в VII ст. сучасником і очевидцем подій Феодором Сінкеллом⁹. З цього самого грецького оригіналу згадана повість у 1042 р. була перекладена на старогрузинську мову Георгієм Мтацмінделі на Афоні¹⁰. Старогрузинський переклад називається «Облога Константинополя скіфами, які є руськими». З наведеної назви повісті стає зрозумілим, що скіфами в повісті названо русів. Про це говориться і в самому тексті повісті («Уся сила грецького царства була принижена і скорочена, і багато разів розтрощена персами та “скіфами, які є руськими”»¹¹, «Країна (Греція.— В. С.) була багато разів розтрощена персами та “скіфами, які є руськими”»¹²), де фактично дається (причому в усіх списках розширеної версії сказання) чітке роз'яснення, що «скіфи, які облягали (у 626 році) Константинополь, були руськими, правитель яких називався хаканом»¹³. Тим більше, що русів називали скіфами (і тавроскіфами) багато візантійських авторів (Лев Диякон, Михаїл Пселл, Іоанн Скилиця — Георгій Кедрін, Іоанн Зонара, Анна Комніна та ін.)¹⁴. Як уже зазначалося¹⁵, Лев Диякон у своїй праці «Історія» воїнів Святослава називає 24 рази русами, 63 рази скіфами, 21 раз тавроскіфами, 9 разів таврами. Константи-

⁶ Складенко В. Г. Походження назви Русь. 2.— С. 12–15; Складенко В. Г. Походження назви Русь. 4.— С. 33, виноска 3.

⁷ Складенко В. Г. Походження назви Русь. 2.— С. 7–12.

⁸ Сказання о Цареграде по древним рукописям / Изд. под ред. В. Яковлева.— СПб., 1868.— С. 11–33; Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке... графа Ф. А. Толстова / Изд. К. Калайдович и П. Строев.— М., 1825.— С. 124–125; Описание церковнославянских и русских рукописных сборников императорской публичной библиотеки / Сост. А. Ф. Бычковым.— СПб., 1882.— Ч. 1.— С. 73.

⁹ Васильевский В. Авары, а не русские, Феодор, а не Георгий: Замечания на статью Х. М. Лопарева // Византийский временник.— СПб., 1896.— Т. 3. Вып. 1.— С. 90–92; Боровский Я. Е. Византийские, старославянские и старогрузинские источники о походе русов в VII в. на Царьград // Древности славян и Руси.— М., 1988.— С. 114.

¹⁰ Осада Константинополя скифами, кои суть русские, и поход императора Ираклия в Персию // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.— Тифлис, 1900.— Вып. 27.— С. 8–61; Сказание об осадах Константинополя персами, скифами-русскими (в 626 году) и арабами // Джанашивили М. Г. К материалам по истории и древностям Грузии и России: Заметки, переводы и комментарии.— Тифлис, 1912.— С. 114–144.

¹¹ Осада Константинополя скифами, кои суть русские, и поход императора Ираклия в Персию.— С. 15.

¹² Сказание об осадах Константинополя персами, скифами-русскими (в 626 году) и арабами.— С. 117.

¹³ Джанашивили М. Г. К материалам по истории и древностям Грузии и России: Заметки, переводы и комментарии.— Тифлис, 1912.— С. 109.

¹⁴ Дуйчев И. Българско средновековие: Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България.— София, 1972.— С. 111.

¹⁵ Складенко В. Г. Походження назви Русь. 2.— С. 6.

нопольський патріарх Фотій, який був свідком нападу русів на Царград у 860 році, називає русів народом скіфським¹⁶.

Оскільки іменем *скіфи* візантійські автори називали не тільки русів, а й деякі інші народи (слов'ян, балканських слов'ян, болгар, хазарів та ін.)¹⁷, виникала потреба, коли йдеться про русів, ужити таку назву, яка була б однозначною. Для цього було використано назву *тавроскіфи*, яка вперше засвідчена в «Географічному посібнику» Клавдія Птолемея близько 140 р. н. е. Птоломей розміщує тавроскіфів у понизов'ях Дніпра, на Ахілловому Дромі (Ахілловому Бігу), власне біля Таврії. Слід зазначити, що у Візантії кінця X ст. Тавроскіфія продовжувала пов'язуватися з Ахілловим Дромом¹⁸.

На питання, хто допомагав аварам при облозі Константинополя (Царграда) в 626 р., відповідають також історики. Дослідник історії Римської імперії Е. Гіббон і дослідник російської історії С. Геденов незалежно один від одного дійшли висновку, що союзниками аварів у поході на Константинополь 626 р. були руси¹⁹. Так само вважає і Г. Ласкін, дослідник історії Візантійської держави в першій половині VII століття²⁰. Іонікій Галятовський у творі «Небо новое» (1665 р.) пише, що при патріархові Сергію Царград був урятований від русів²¹. І. Я. Франко облогу Константинополя 626 р. пов'язує з походом полянського князя Кия на Царград²². Ще раніше таке припущення висловив Г. Ласкін: «може, спогад про участь у цьому поході (на Царград у 626 р. — В. С.) зберігся в переказі нашого літопису про похід Кия»²³.

Я. Є. Боровський, розглянувши візантійські, старослов'янські і старогрузинські джерела про похід скіфів-русів у VII ст. на Царград, дійшов висновку, що «імовірними учасниками облоги Константинополя в 626 р. були східні слов'яни (руси) із Середньої Наддніпряни, які прийшли під Царград морським шляхом на човнах-довбанках»²⁴. Не заперечуючи можливої участі середньонаддніпрянських (київських) русів у поході на Царград у 626 р., ми вважаємо, що серед русів — учасників згаданого походу переважну більшість становили азовсько-чорноморські руси. При цьому ми спираємося на прямі свідчення візантійських авторів. Зокрема, візантійський історик Константин Манассія (XII ст.) у своїй хроніці, при написанні якої були використані давні джерела, учасників облоги Константинополя в 626 р. називає тавроскіфами, що жили довкола Таврії²⁵. В одному із списків середньоболгарського перекладу манассієвої хроніки до виразу «корабля тавръских скию» існує глоса «в[Три] русии», яка вказує, що кораблі таврських скіфів — це кораблі русів²⁶.

¹⁶ Две беседы святейшего патриарха константинопольского Фотия по случаю нашествия россов на Константинополь // Христианское чтение. — СПб., 1882. — № 9–10. — С. 425.

¹⁷ Дуйчев И. Знач. праця. — С. 107–113.

¹⁸ Детальніше про назву *тавроскіфи* див.: Склярєнко В. Г. Походження назви Русь. 2. — С. 6.

¹⁹ Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи. — М., 1885. — Ч. 5. — С. 201; Геденов С. Отрывки из исследований о варяжском вопросе. — СПб., 1862. — С. 55–57.

²⁰ Ласкин Г. Ираклий: Византийское государство в первой половине седьмого века. — Х., 1889. — С. 58.

²¹ Галятовский И. Н[е]бо новос. — Л., 1665. — Арк. 18.

²² Франко І. Причинки до історії України–Руси. — Л., 1912. — Ч. 1. — С. 25.

²³ Ласкин Г. Знач. праця. — С. 59.

²⁴ Боровский Я. Е. Знач. праця. — С. 118.

²⁵ Ф[иларет]. Исторический обзор песнопевцев и песнопения греческой церкви. — 2-е изд., доп. — Чернигов, 1864. — С. 224, примеч. 5; Летописца на Константин Манаси. — София, 1963. — С. 243–244.

²⁶ Дуйчев И. Знач. праця. — С. 112–113.

Перенесення Константином Манассією (XII ст.) у своїй хроніці назви *тавроскіфи* на русів, які брали участь в облозі Константинополя в 626 р., було зумовлене, очевидно, тим, що ці руси проживали в понизов'ях Дніпра, на Ахілловому Дромі (тобто там, де колись розміщалися тавроскіфи) і вказує на азовсько-чорноморських русів як учасників облоги Константинополя у 626 р.

Про ідентичність скіфів-русів, які брали участь в облозі Константинополя в 626 р., і скіфів-русів, які брали участь у поході Святослава Ігоровича на Балкани (а останні, як вже зазначалося, були в основному азовсько-чорноморськими русами²⁷), свідчить їх однаковий поховальний обряд: і ті, і ті спалювали вбитих воїнів, що зафіксовано, з одного боку, в повісті про облогу в 626 р. Константинополя («толикаго множества на коеиждо бо стран□ст□ны гречестіи вои противныхъ побиша, яко къ тому не мощи живымъ съжигати мертвыхъ»²⁸; «вороги, що залишилися в живих, не встигали спалювати трупи полеглих воїнів. Спалювання вимагалось звичаєм варварів»²⁹, а з другого — в «Історії» візантійського автора X ст. Лева Диякона («І от, коли настала ніч і засяяв повний круг місяця, скіфи вийшли на рівнину і почали підбирати своїх мерців. Вони нагромадили їх перед стіною, розклали багато вогнищ і спалили, заколовши при цьому за звичаєм предків велику кількість полонених, чоловіків і жінок»³⁰). Існування в русів обряду спалення своїх небіжчиків широко засвідчують арабські автори (Ібн-Фадлан, Ал-Бекрі, Істахрі, Ібн-Хадіс, Масуді та ін.)³¹, і йдеться при цьому, звичайно ж, про азовсько-чорноморських русів.

Привертає увагу також той факт, що воєвода (князь) скіфів-русів, які брали участь в облозі Константинополя в 626 р., називається хаканом. У Бертинській хроніці від 839 р. хаканом (Chaganus) названо царя русів, який відправив послів до візантійського імператора Феофіла для встановлення дружніх стосунків. Аналізуючи свідчення Бертинської хроніки, ми дійшли висновку, що послів відправив цар (хака) азовсько-чорноморських русів³². Отже, той факт, що воєвода скіфів-русів, які брали участь в облозі Константинополя в 626 р., називався хаканом, теж вказує на азовсько-чорноморських русів як учасників облоги. Слово *хака* (це слово тюркського походження³³) було титулом володаря в хазарів. Хаканами грузини здавна називали хазарських царів³⁴, і, як засвідчує казання про облогу Константинополя скіфами-русами в 626 р., «хаганами грузини називали також царів тих скіфів, яких вони вважали руськими»³⁵. Оскільки азовсько-чорноморські руси жили поряд з хазарами, то немає нічого дивного, що вони перейняли згаданий титул у своїх сусідів. Згодом цей титул (друс. *хакань*, *кагань*) був перенесений на князів Київської Русі (зокрема на Володимира і його сина Ярослава Мудрого).

Висновок про існування азовсько-чорноморських русів ще на початку VII ст., зроблений на основі давньої візантійської повісті про участь скіфів в об-

²⁷ Складенко В. Г. Походження назви Русь. 2.— С. 7–8.

²⁸ Сказания о Цареграде по древним рукописям.— С. 20.

²⁹ Осада Константинополя скифами, кои суть русские, и поход императора Ираклия в Персию.— С. 31.

³⁰ Диякон Лев. История / Пер. М. М. Копыленко.— М., 1988.— С. 78.

³¹ Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. : Статьи, переводы и комментарии.— Х., 1956.— С. 143; Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе.— М., 1967.— Т. 2.— С. 103–104.

³² Складенко В. Г. Походження назви Русь. 3.— С. 8.

³³ Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука.— К., 1985.— Т. 2.— С. 336.

³⁴ Джанашвили М. Г. К материалам по истории и древностям Грузии и России : Заметки, переводы и комментарии.— С. 109.

³⁵ Там же.

лозі Константинополя в 626 р., підтверджується повідомленням ат-Табарі, що в першій половині VII ст. руси жили по сусідству з хазарами³⁶. С. Шелухін «на підставі хронології історичних звісток про Русь в Сурожі та Амастрі» дійшов висновку, що «Русь мала сталий осідок коло Азовського моря, коло Дону, в Тмутаракані вже в VIII вікові», хоча не виключає, що кельти-русини могли прийти туди в VI–VII ст.³⁷

II. Візантійські автори називали русів скіфами, тому що «руси населяють край, який був відомий як батьківщина скіфів з античності»³⁸. Аналогічне можна сказати і про інші назви русів — *тавроскіфи*, *таври*. Ми вже розглядали назву *тавроскіфи*³⁹, яка вперше засвідчена в «Географічному посібнику» Клавдія Птолемея близько 140 р. н. е. Птоломей розміщує тавроскіфів у понизов'ях Дніпра, на Ахілловому Дромі (Ахілловому Бігу). У Візантії кінця X ст. Тавроскіфія продовжувала пов'язуватися з Ахілловим Дромом. Тому русів, які населяли край, де колись розміщувалися тавроскіфи (у понизов'ях Дніпра, на Ахілловому Дромі), візантійські автори називали тавроскіфами, а русів, які знаходилися там, де колись проживали таври (у Криму і на Тамані, яка в давнину вважалася Кримом), візантійські історики називали таврами. А оскільки і руси-скіфи, і руси-тавроскіфи, і руси-таври були одним і тим самим народом, котрий ми називаємо азовсько-чорноморськими русами (з різними місцями базування, що відбилося в назвах *скіфи*, *тавроскіфи*, *таври*), то візантійські автори (зокрема Лев Диякон) мали підстави називати азовсько-чорноморських русів і скіфами, і тавроскіфами, і таврами.

Називаючи азовсько-чорноморських русів скіфами (тавроскіфами, таврами), візантійські автори дотримувалися простого правила: новий народ (а руси були новим народом в азовсько-чорноморському регіоні) слід називати не його іменем, а іменем того народу, який раніше проживав на цій території і встиг про себе заявити. Цього правила (правила перенесення назв старих народів на нові, його ще називають принципом географічної спадковості, ми його називатимемо правилом архаїзації назв нових народів) дотримувалися не тільки візантійські автори, а й, за словами О. М. Трубочова, «книжники всієї культурної Європи того часу — від франкського Заходу до візантійського Сходу»⁴⁰.

У творах візантійських істориків, звичайно, не тільки азовсько-чорноморські руси виступають з архаїчними (перенесеними з давніх народів) іменами (*скіфи*, *тавроскіфи*, *таври*), а й цілий ряд інших нових народів. Наведемо деякі з таких імен⁴¹, причому лише з «Історії» Лева Диякона та з «Історії» Нікіти Хоніата: **болгарів** Лев Диякон називає мисянами, Нікіта Хоніат — мизійцями, бо болгари населяли «країну давніх мисян»⁴², бо «Болгарія становила в давнину одне володіння з Мизією»⁴³; **угорців** Лев Диякон і Нікіта Хоніат називають гуннами⁴⁴.

³⁶ Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р. Х.) / Собр., пер. и объясн. А. Я. Гаркави. — СПб., 1870. — С. 74.

³⁷ Шелухин С. Звідкіля походить Русь : Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. — Прага, 1929. — С. 96.

³⁸ Дуйчев И. Знач. праця. — С. 110.

³⁹ Склярєнко В. Г. Походження назви Русь. 2. — С. 6.

⁴⁰ Трубочев О. Н. К истокам Руси (наблюдения лингвиста). — М., 1993. — С. 40.

⁴¹ Уже давно назріла потреба укласти словник назв різних народів, під якими вони виступають у давніх авторів.

⁴² Диякон Лев. Знач. праця. — С. 187. Примеч. 1 к кн. 5.

⁴³ Хоніат Никита. История. — СПб., 1862. — Т. 2. — С. 477.

⁴⁴ Диякон Лев. Знач. праця. — С. 201. Примеч. 80 к кн. 6; Хоніат Никита. Знач. праця. — СПб., 1860. — Т. 1. — С. 127; Т. 2. — С. 482.

Урахування правила архаїзації назв нових народів дозволяє пояснити також співвідношення назв *руги* і *руси* (щодо жителів острова Рюген)⁴⁵. Дехто з дослідників говорить навіть про спорідненість цих назв⁴⁶, проте близькість назв тут випадкова. Руги (германське плем'я) населяли острів Рюген у давнину (Тацит згадує ругів у «Германії»), з часом вони залишили острів. На острів прийшли слов'яни і кельти-рутени (руси). Однак давні автори, дотримуючись загальноєвропейського правила архаїзації назв нових народів, часто називають русів острова Рюген ругами.

У плані співвідношення назв *руги* і *руси* привертає увагу той факт, що в X ст. на території сучасної Австрії існував край Ругіланд, який ще називався Ruzamarcha (Руська марка). В. В. Ерліхман думає, що наведені назви дають підстави «вважати етноніми “руги” і “руси” спорідненими»⁴⁷. Як ми шойно зазначили, це не так. Наведені назви дають підстави вважати етноніми «руги» і «руси» тотожними. «Тотожність ругів і русів,— пише А. Г. Кузьмін,— не гіпотеза і навіть не висновок. Це факт, що лежить на поверхні, пряме читання джерел, незгоду з якими треба серйозно мотивувати»⁴⁸. Наведені назви (Ругіланд і Ruzamarcha) дозволяють стверджувати, що якась частина ругів-русів залишила острів Рюген, пішла на південь і врешті-решт опинилася на території сучасної Австрії, де й осіла. Проте наведені назви не дозволяють думати, що край Ругіланд / Ruzamarcha заселила якась частина кельтів-рутенів, що йшла з Норіка до Балтійського моря (інакше залишається незрозумілою назва Ругіланд). Наведені назви не дозволяють також припускати, що край Ругіланд / Ruzamarcha заселили давні руги (германське плем'я), ідучи з острова Рюген на південь (інакше залишається незрозумілою назва Ruzamarcha).

III. Загальновідомо, що ще порівняно недавно жителів Прикарпаття називали русинами. Загальноприйнято, що назва *русини* на означення жителів Прикарпаття виникла у зв'язку із занепадом держави Київська Русь⁴⁹. Ми вважаємо, що назва *русини* з'явилася незалежно від назви держави Київська Русь і виводимо назву *русини* безпосередньо від назви кельтського племені *rutheni*. Така точка зору не є новою. Її висловлювали й інші дослідники. На думку С. Шелухіна, коли кельти-рутени не змогли перебувати в Норіку та Паннонії, куди прийшли з Родану в V ст., «вони пішли частина вгору на Карпати і Збруч, а частина на Україну до Азовського моря, на Тамань»⁵⁰. На користь висловленої нами точки зору (щодо давності походження назви *русини* на означення жителів Прикарпаття і щодо походження назви *русини* безпосередньо від назви кельтського племені *rutheni*) свідчить цілий ряд фактів:

1. Насамперед слід назвати той факт, що на згаданій території (Прикарпаття) мали місце кельтські поселення⁵¹. З кельтами пов'язується і видобуток солі в Прикарпатті. О. І. Соболевський з цього приводу писав: «...промисел солі в Галичині (рос. Галиции) давній і на початку нашої ери був, мабуть, у руках

⁴⁵ Трубачев О. Н. Знач. праця.— С. 42.

⁴⁶ Эрлихман В. В. Русы и варяги в Восточной Европе (IX–XII века) // Сб. Рус. ист. о-ва.— М., 2003.— № 8 (156). Антиноманизм.— С. 172.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Кузьмин А. Одоакр и Теодорих // Дорогами тысячелетий.— М., 1987.— Кн. 1.— С. 115.

⁴⁹ Павлюк С. Етногенеза українців : Спроба теоретичної конструкції.— Л., 2006.— С. 52; Моця О. «Русь», «Мала Русь», «Україна» в післямонгольські та козацькі часи.— К., 2009.— С. 167–168.

⁵⁰ Шелухин С. Знач. праця.— С. 21.

⁵¹ Herrmann J. Zu den kulturgeschichtlichen Wurzeln und zur historischen Rolle nordwestslawischer Tempel des frühen Mittelalters // Slovenská archeológia.— Bratislava, 1978.— Roč. 26. Číslo 1.— S. 26; Эрлихман В. В. Знач. праця.— С. 172.

кельтів...»⁵². Великі поклади солі наявні в районі Галича⁵³. З Галича сіль розвозилася по всій Київській Русі. У патерику Київського Печерського монастиря розповідається, що під час війни київського князя Святополка Ізяславича з Володарем та Васильком, які боролися за незалежність Галицької землі від Києва, припинився підвіз солі з Галича і не було солі в усій Руській землі («И не пустиша гостей из Галича и лодий с Перемышля, и соли не бысть во всей Руськой земли») ⁵⁴. На Закарпатті кельти (галли) з'явилися в III ст., про що свідчать римські джерела і археологічні знахідки (латенська культура) ⁵⁵.

2. Важливим свідченням на користь висловленої думки про походження прикарпатських русинів ми вважаємо «Список міст руських дальніх і ближніх», складений у середовищі митрополита Кипріяна (болгарина за походженням) невдовзі після затвердження його митрополитом (1390 р.). У список включено руські міста, які мали б входити в очолювану Кипріяном митрополію, проте Константинополь не передав їх Кипріяну. Разом з тим Константинополь не передавав ці міста і болгарській митрополії. Значну частину списку становлять «волоські» міста — Прикарпатська («Червлена») Русь ⁵⁶. Слово «волоський» утворено від етноніма *волохи*, який походить від назви кельтського племені *вольків* (*volcae*) і первісно означав кельтів ⁵⁷. Слово «волоський» у «Списку міст руських дальніх і ближніх» ужите, на наш погляд, у прямому значенні і означає — «кельтський»: ідеться про територію (Прикарпатська Русь), на якій зупинилася частина кельтів-рутенив з тих, що йшли з Норіку на північ (до острова Рюген).

3. На присутність кельтів у Прикарпатті вказує цілий ряд дослідників. І. Херманн, говорячи про значний культурний вплив кельтів на балтійських слов'ян, який простежується в культових будівлях, зазначає, що кельти прийшли в Прибалтику з Прикарпаття ⁵⁸. На думку А. Г. Кузьміна, нинішня Закарпатська Русь — зупинка ругів-русів на шляху від Прибалтики до Причорномор'я в черняхівський час ⁵⁹.

4. Етнонім *rutheni* етимологічно пов'язаний, найімовірніше, з кельт. (гал.) *goudos* «червоний», фр. *roux, gousse* «рудий, руда» (первісне значення етноніма — «червоні, руді») ⁶⁰. Рутени справді були рудими. Рудими їх називає римський автор I ст. Лукан: *flavi rutheni* «руді рутени» ⁶¹. І руси, назву яких виводимо від назви кельтського племені *rutheni*, теж були рудими. На це вказує

⁵² *Соболевский А.* Из истории словарного материала // Рус. филол. вестн.— Варшава, 1911.— Т. 65. № 1.— С. 411.

⁵³ *Тихомиров М. Н.* Древнерусские города.— 2-е изд., доп. и перераб.— М., 1956.— С. 329.

⁵⁴ Патерик Киевского Печерского монастыря.— СПб., 1911.— С. 207.

⁵⁵ *Неедлы З. Р.* История Закарпатской Руси до XIV столетия // Изв. АН СССР. Сер. истории и филос.— М., 1945.— Т. 2. № 4.— С. 207.

⁵⁶ *Кузьмин А. Г.* Два вида русов в юго-восточной Прибалтике // Сб. Рус. ист. о-ва.— М., 2003.— Т. 8 (156). Антиноманизм.— С. 192–193.

⁵⁷ *Шафарик П. И.* Славянские древности.— М., 1837.— Т. 1. Кн. 2.— С. 80, 99, 103; *Толстов С. П.* «Нарцъ» и «волхи» на Дунае (Из историко-этнографических комментариев к Нестору) // Сов. этнография.— М.; Ленинград, 1948.— № 2.— С. 12–13; *Кузьмин А. Г.* Об этнической природе варягов (К постановке проблемы) // Вопр. истории.— М., 1974.— № 11.— С. 57; *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвист. исслед.— М., 1991.— С. 41.

⁵⁸ *Herrmann J.* Op. cit.— S. 26.

⁵⁹ *Кузьмин А. Г.* Облик современного норманизма // Сб. Рус. ист. о-ва.— М., 2003.— Т. 8 (156). Антиноманизм.— С. 226–227.

⁶⁰ *Кузьмин А. Г.* Об этнической природе варягов (К постановке проблемы).— С. 66; *Складенко В. Г.* Походження назви Русь. 5.— С. 16.

⁶¹ Див.: *Кузьмин А. Г.* Об этнической природе варягов (К постановке проблемы).— С. 66.

Ліудпранд, коли говорить про русів як про народ, «який за властивістю його тіла греки називають русами»⁶², явно пов'язуючи грецьку назву ῥῶς «руси» з прикметником ῥοῦτος «червоний, рудий». На це вказують також арабські письменники: «я бачив русів...; вони руді» (Ібн Фадлан)⁶³. Говорячи про зовнішній вигляд варягів-русів (власне про те, що вони були рудими), А. Г. Кузьмін наводить такий факт: у Галичині, в краю карпатських русинів, у ХІХ ст. відмічався найвищий у Європі відсоток «рудих»⁶⁴, і цей факт може свідчити (і, на нашу думку, свідчить, зважаючи на спільність назви) про спорідненість варягів-русів і карпатських русинів.

5. Існують свідчення того, що Прикарпаття (як і Закарпаття) отримало назву *Русь* дуже давно. У географічному розділі енциклопедичного твору «Про властивості речей» («De proprietatibus rerum») Бартоломея Англійського (близько 1190–1250 рр.), який отримав освіту в Парижі і потім працював у Магдебурзі (Німеччина), є коротка глава про Русь того часу (країну Рутію або Рутену) і пасаж у главі про Галлацію (Галичину), яка завершується такими словами: «Est autem regio latissima et fertilissima Europae continens magnam partem quae nunc Rutenea a pluribus nominatur»⁶⁵ («А край цей — дуже великий і дуже родючий, він займає в Європі більшу частину, яку тепер Рутенією багато хто називає»). Кінець наведеної цитати ми розуміємо так: Галичина займає більшу частину землі, яку тепер багато хто називає Рутенією, оскільки в главі про Рутенію (Рутію, Рутену) чітко сказано, що «вона в деякій частині своїй називається Галлацією (Галичиною. — В. С.)»⁶⁶ (наш переклад з латинської мови наведеного фрагмента в основному збігається з перекладом О. Прицака, але суттєво відрізняється від перекладу В. І. Матузової, пор.: «Ця країна — найпротяжніша і родюча: вона займає в Європі більшу частину, яку багато хто називає Рутенією»⁶⁷, «А край цей — дуже великий і дуже родючий, він включає більшу частину Європи, яка тепер багатьма Рутенією називається»⁶⁸). Галичина не може становити більшу частину Київської Русі, отже, Рутенія не може означати Київську Русь. У главі про Рутенію (Рутію, Рутену) сказано, що на сході вона межує з римським кордоном (очевидно, «ромейським», тобто візантійським), на заході — з Паннонією (Угорщиною), на півночі — з Готією (Німеччиною), на півдні — з Грецією⁶⁹. В. І. Матузова, коментуючи фрагмент про Галлацію з твору Бартоломея Англійського, зазначає, що «під Галлацією Бартоломей Англійський розуміє Галицько-Волинську Русь»⁷⁰. На наш погляд, Рутенія у Бартоломея Англійського — це Прикарпатська і Закарпатська Русь, а Галичина — більша частина Русі (Прикарпатська Русь).

Багато свідчень про Галицьку землю (ή Γάλιτσα) містять візантійські джерела, що пояснюється близькістю цієї землі до Візантії. Візантійський письменник і ритор Нікіта Хоніат (близько 1155–1217 рр.) у своєму творі «Історія» зазначає: «Галиція — це одна з топархій (волостей. — В. С.), що належать русам, яких називають

⁶² Liudprandi Antapodosis // Monumenta Germaniae historica. Scriptorum.— Hannover, 1839.— Т. 3.— Р. 331.

⁶³ Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р. Х.).— С. 93.

⁶⁴ Кузьмин А. Одоакр и Теодорих.— С. 116.

⁶⁵ Матузова В. И. Английские средневековые источники IX–XIII вв. (тексты, перевод, комментарий).— М., 1979.— С. 74.

⁶⁶ Там же.— С. 77, 85.

⁶⁷ Прицак О. Походження Русі.— К., 1997.— Т. 1.— С. 51.

⁶⁸ Матузова В. И. Знач. праця.— С. 83.

⁶⁹ Там же.— С. 77, 85.

⁷⁰ Там же.— С. 91.

вають також гіперборейськими скіфами»⁷¹. Візантійські автори XII ст. населення Галиці (Галичини) називають русами, або гіперборейськими скіфами, або тавроскіфами⁷². Населення Закарпаття в другій чверті XI ст. — теж руси, що засвідчує документ від 1031 р. «Annales Hildesheimenses», у якому Імріх, син угорського короля Стефана I, має титул «dux Ruizorum»⁷³. Слід також зазначити, що латиномовні джерела XIII ст. називають Карпати «Ruthenogum alpes»⁷⁴. Усі ці факти незаперечно свідчать, що і Галицька Русь, і Закарпатська Русь отримали назву Русь не внаслідок розпаду Київської Русі, як прийнято вважати, а набагато раніше.

Походження етноніма *русини*, на наш погляд, слід розглядати в тісному зв'язку з походженням назви *Галичина*, яка являє собою утворення за допомогою суфікса *-ин(а)* від *Галич* (ідеться про давнє місто *Галич*, ст. *Галич*, п. Galicja «Галич», звідки лат. Galicia, сгр. Γάλιτζα). Щодо походження назви *Галич* існує цілий ряд версій. Назвемо основні з них:

- від *Галич* (зб.) «галки» (три галки були зображені на гербі Галичини)⁷⁵;
- від кельт. hal «сіль» (географічну назву пов'язують з місцем видобування солі)⁷⁶;
- від етнічної назви кельтів-галатів (Galati)⁷⁷;
- від друс. *галич* «галчачий», утвореного від *галица* «галка»⁷⁸;
- від гот. hallus «скеля»⁷⁹;
- від друс. *галити* «радіти», *галич* «галчачий крик»⁸⁰;
- від п. hala «висока, лиса гора»⁸¹;
- від псл. *galъ / *golъ «голий, непокритий, відкритий»⁸²;
- від друс. *галица* «галка»⁸³;
- від етноніма *галли* (лат. Galli)⁸⁴.

Остання версія щодо походження назви *Галич* (від етноніма *галли*), на наш погляд, є правильною. Для підтвердження цієї версії ми спиратимемося знову ж таки на енциклопедичний твір «Про властивості речей» («De proprietatibus rerum») Бартоломея Англійського. У географічному розділі цього твору, закінченого близько 1250 р., є коротка глава про Русь того часу, у якій ідеться і про Галичину: «І вона (країна Рутія або Рутена.— В. С.) у деякій частині своїй називається Русь».

⁷¹ Хоніат Никита. Знач. праця.— Т. 1.— С. 163.

⁷² Там же.— С. 163, 437; Т. 2.— С. 246, 525.

⁷³ Неедлы З. Р. Знач. праця.— С. 209, 211.

⁷⁴ Див.: Стрижак О. Кельти й Україна // Наука і культура : Україна.— К., 1989.— Вип. 23.— С. 276.

⁷⁵ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1957.— S. 133.

⁷⁶ Egli J. J. Nomina geographica.— 2. verm. u. verb. Aufl.— Leipzig, 1893.— S. 339; Янко М. Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР.— К., 1973.— С. 41; Попов А. И. Географические названия : Введ. в топонимику.— М. ; Ленинград, 1965.— С. 71–72; Ковалев Г. Ф. История русских этнических названий.— Воронеж, 1982.— С. 49.

⁷⁷ Браун Ф. Разыскания в области готто-славянских отношений.— СПб., 1899.— Ч. 1: Готы и их соседи до V века.— С. 166, 172.

⁷⁸ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т.— М., 1964.— Т. 1.— С. 388.

⁷⁹ Див.: Там же.

⁸⁰ Тихомиров М. Н. Знач. праця.— С. 329.

⁸¹ Sturmfels W., Bischof H. Unsere Ortsnamen.— Bonn, 1961.— S. 86.

⁸² Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов // Восточнославянская ономастика.— М., 1972.— С. 17; Нерознак В. П. Названия древнерусских городов.— М., 1983.— С. 57.

⁸³ Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1979.— Вып. 6.— С. 92.

⁸⁴ Шелухин С. Знач. праця.— С. 43, 66, 95, 120; Тищенко К. Іншомовні топоніми України : Етимологічний словник-посібник.— Тернопіль, 2010.— С. 65.

вається Галлацією (Галичиною. — В. С.)»⁸⁵. В іншому місці, де йдеться про Галлацію (Галичину), Бартоломей Англійський зазначає: «Галлація — край у Європі, зайнятий давніми галльськими племенами, від яких вона і бере свою назву, як говорить Ісидор у книгах IX і XV»⁸⁶. Говорячи про заселення Галлації (Галичини) давніми галлами, даючи фактично етимологічне пояснення назві Галлація (Галичина), Бартоломей Англійський спирається на авторитет давнішого енциклопедиста, іспанського церковного діяча і вченого Ісидора Севільського (близько 560–636 рр.), хоча й сам він, навчаючись у Франції – батьківщині галлів, міг знати про галлів дуже багато. У цій же невеличкій главі про Галлацію (Галичину), яка складається всього-навсього з п'яти речень (перше з них ми вже навели), Бартоломей Англійський ще раз (буквально через два речення) наголошує на походженні від давніх галлів жителів Галлації і назви краю («Нині ж від давньої назви галлів вони звуться галлами, а край їх називається Галлацією»⁸⁷), що свідчить про його тверду переконаність у цьому питанні.

Після завоювання Галлії Юлієм Цезарем кельти-рутени залишили Галлію і пішли до Дунаю в Норік, а згодом — на землі інших народів. Ми вважаємо, що, покидаючи Норік, велика група кельтів-рутенів рушила на північ (через землі західних слов'ян) і дійшла до Прикарпаття, де частина кельтів-рутенів залишилася на осідок (прикарпатські і закарпатські русини); ті кельти-рутени, що продовжили рух на північ, дійшли до Балтійського моря та острова Рюген (варяги-руси)⁸⁸. Інша велика група кельтів-рутенів разом з антами пішла до Чорного та Азовського морів, на Тамань (азовсько-чорноморські руси).

У наших статтях «Походження назви Русь» говориться лише про тих кельтів-рутенів, які, прийшовши на землі західних слов'ян (острів Рюген) і східних (Прикарпаття, Закарпаття, Причорномор'я та Приазов'я), відіграли певну роль в етнічному формуванні українців. Можна було б ще багато говорити про кельтів-рутенів, які опинилися на землях теперішніх Австрії, Угорщини, Німеччини, Чехії, Польщі та інших держав. Замість того, щоб створити власну державу, кельти-рутени розсіювалися по різних народах. Про таке розсіювання кельтів-рутенів писав ще в I ст. римський письменник Лукан (39–65 р.): «Solvuntur flavi longo statione rutheni» — «Розсіюються русоволосі рутени з їх давнього осідку»⁸⁹.

V. H. SKLIARENKO

THE ORIGIN OF RUSY. 6

In the article, the evidence is given that at the beginning of the 7th ct. the Ruses already dwelt in the Azov sea — Black sea region: in 626 they took part in the siege of Constantinople. The author argues that the ethnonym *русини* denoting the inhabitants of the Transcarpathian and Subcarpathian regions appeared earlier than the name of the state of Rus' and derives immediately from the name of the Celtic (Gaulic) tribe *rutheni*. He elucidates the origin of the ethnonym *русини* as closely related with that of the name *Галичина*, deriving from the place name *Галич* considered as originating from the ethnonym *галли*.

Key words: Azov-Black sea Ruses, the siege of Constantinople, Scythians, Tauro-Scythians, Celts-ruthens, Gauls, русини, Галичина, the Transcarpathian region, the Subcarpathian region.

⁸⁵ Матузова В. И. Знач. праця.— С. 77, 85.

⁸⁶ Там же.— С. 74, 83.

⁸⁷ Там же.

⁸⁸ Як уже зазначалося, І. Херманн теж схиляється до думки, що кельти прийшли в Прибалтику з Прикарпаття (*Herrmann J.* Op. cit.— S. 26).

⁸⁹ Див.: *Пріцак О.* Знач. праця.— С. 51.